

p. 147: según el autor, «Homer kannte aus eigener Anschauung wahrscheinlich nur den wilden Ölbaum», lo cual es absolutamente insostenible, dada la antigüedad del cultivo del olivo en la región mediterránea oriental.

J. Fortes Fortes

TERTULLIEN

De la patience

Introduction, texte critique et commentaire par Jean-Claude Fredouille. Sources Chrétiennes, núm. 310. Les Éditions du Cerf, París 1984. 282 pp. + 4 índexs.

No és precisament aquest el lloc ni el moment de qüestionar-se sobre la importància d'un tractat com el *De la patience* de Tertul·lià, ni de justificar una nova edició del text en una col·lecció tan important com la de les *Sources Chrétiennes*.

El treball que ara ens arriba respon d'una manera natural a un plantejament investigador que el condiciona: la profusió d'obres de recerca i de comentari sobre Tertul·lià és important i, per tant, J.-C. Fredouille dedica potser la seva atenció més que a resoldre problemes de fons en la seva Introducció, a donar una acuradíssima edició crítica (parlarem breument de la qüestió crítica textual, important al *De la patience*) del text i, a més, un minuciós i important comentari.

La seva Introducció fa un breu repàs dels problemes més importants que presenta el text, dividits per apartats: 1) El problema de la datació del text (cal recordar que el *De patientia* no duu cap al·lusió històrica ni cita altres tractats de l'autor), amb la conclusió habitual: els voltants de l'any 204. 2) La composició i el gènere literari. El més interessant, al nostre entendre, és el petit estudi comparatiu que duu a terme l'editor sobre la influència notable dels *Diàlegs* de Sèneca en el text de Tertul·lià. 3) La paciència, «virtut sobirana». Es planteja en aquest apartat el perquè de la tria de la «paciència» com a *summa virtus* (possible coincidència amb les idees paganes en aquest sentit), susceptible de desenvolupar la primera reflexió sistemàtica sobre una virtut. Destacaria en aquest sentit la conclusió a què arriba Fredouille després d'una anàlisi de la paciència com a virtut destacable en el món antic, en el sentit que la concepció que Tertul·lià desenvolupa és més de caire estoic que pròpiament cristià. 4) La supervivència del *De patientia*. Es parla aquí de la influència que el text que ara s'edita ha exercit, a pesar de no ser obra citada pels Pares de l'Església, sobre autors tan importants com Lactanci, Prudenci o Agustí. 5) És, òbviament en una edició crítica, part indispensable un apartat dedicat al text. En la transmissió d'aquesta obra de Tertul·lià hi juguen el seu paper tres «branques» diferents. En un sentit estricte, l'únic *stemma* el forniria el que hom anomena *Corpus* de Cluny, (d'origen espanyol, del segle VI), compost per dues branques principals: la del *Montepessulanus* H 54 (M) i del *Selestatensis* 88 (P), per

una banda, i la del *Florentinus Magliabechianus*, conv. soppr. I, VI, 10 (F), per l'altra. És un *stemma* bipartit, sense problemes excessius pel que l'editor deixa veure.

La segona font la forneix l'edició de M. Mesnart (B), la qual, assenyala l'editor, té el mèrit de restituir les cinc llacunes que s'observen al *Corpus* de Cluny. L'edició de Mesnart, de 1545 a París, està basada, exceptuant el punt fa un moment citat, en l'*editio princeps*, *secunda* i *tertia* de *Beatus Rhenanus*, a Basilea, els anys 1521, 1528 i 1539, respectivament.

La tercera font la dona un manuscrit descobert l'any 1946, al Vaticà: el *Vaticanus Ottobonianus* lat. 25 (O) que és un *codex miscellaneus* de vàries obres de Tertul·lià. Com és natural, i malgrat la gran importància de la troballa, Fredouille és molt prudent a l'hora d'utilitzar el manuscrit (més proper al *Corpus* de Cluny que al text de Mesnart): en molts passatges sembla que podria furnir el text original perquè dona, en ocasions, noves lligons i, en d'altres, confirma conjectures velles i noves. Però també té defectes manifestos, com són les modificacions conscients del text de Tertul·lià i les omissions.

L'edició del text i la traducció van precedides encara, d'una sèrie de petits elements que, sempre, fan la lectura més fàcil. Elements als quals hom no dona molta importància però que s'agraeixen: llistes d'abreviacions de publicacions citades, de claus bibliogràfiques sobre Tertul·lià, de Bibliografia recent (de l'any 1971 ençà), *conspectus siglorum* i *stemma codicum* i, bàsicament, una «guia» del tractat on el traductor ofereix la divisió

del tractat i les idees més importants que s'hi desenvolupen, citant els capítols corresponents.

El Comentari, important i exhaustiu, està orientat de dues maneres: ofereix totes les explicacions necessàries fent referència als mots concrets del text i, a més, introdueix a la problemàtica dels diferents capítols. També en són part important els comentaris fets des del punt de vista estricte de la crítica textual.

L'edició ve complementada per una sèrie d'índexs: *Index Scripturae et apocryphorum*; *Index Tertullianus*; *Index scriptorum antiquorum*; *Index rerum notabiliorum*. Tots ells confirmen la magnífica impressió que ens ha causat aquesta edició, no solament per l'important i fecund treball de crítica textual i de comentari, sinó, a més, per la gran facilitat d'ús de l'obra que l'editor, J.-C. Fredouille, possibilita.

Joan Gómez i Pallarès

L. FERRERES,

El tratado «*moritundum esse pro Dei Filio*» de Lucifer de Cagliari,
(Comentarios y edición)
Barcelona 1982. *Studia Latina Barcinonensia* V, 100 pp.

Els *Studia Latina Barcinonensia* segueixen una trajectòria lenta però ferma, que consolida amb vigor els fonaments d'una escola filològica centrada